Wikipedia

Idioma tetun

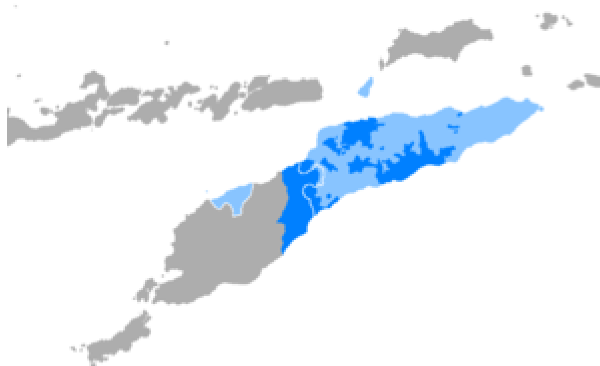
El **tetun** (en portugués, *tétum*) ye, xuntu al portugués, l'idioma oficial de Timor Oriental. Trátase d'una llingua austronésica con munches pallabres d'orixe portugués y malayu.

El tetun desenvolvióse como una llingua de contautu mientres el sieglu XVI, dempués de la colonización portuguesa. El dialeutu principal, faláu na capital del país, Dili, llámase *tetun-prasa*, y la forma más tradicional, falada nes otres partes del país, llámase *tetun-terik*.

A pesar de que'l portugués yera la llingua oficial del antiguu Timor portugués, el tetun-prasa sirvió como llingua franca, tomando por tanto vocabulariu del portugués. Cuando Indonesia invadió y ocupó Timor Oriental en 1975, declarándolo la "*vigesimoséptima provincia de la República*", l'usu del portugués foi prohibíu. La Ilesia católica, en llugar d'adoptar el bahasa indonesia como llingua llitúrxica, adoptó'l tetun, convirtiéndolo nun referente pa la identidá cultural y nacional de Timor Oriental.

Tetun
'Llixa-Tetun'

Faláu en	Indonesia Timor Oriental
Zona	Isla de Timor
Falantes	800 000
Familia	Austronesia Malayu-polinesiu M.P.centru-oriental Timor-Babar **Tetun**
Alfabetu	Alfabetu llatín
	Estatus oficial
Oficial en	Timor Oriental (Como llingua oficial nacional)
Reguláu por	Institutu Nacional de Llingüística, Universidá Nacional Timor Lorosa'y
	Códigos
ISO 639-1	*nengún*
ISO 639-3	tet (http://www.sil.org/iso639-3/documentation.asp?id=tet)

Estensión del tetun

Conteníu

Vocabulariu

El nome en tetun de Timor Oriental ye *Timor Lorosae*, o 'país del sol naciente', que ye'l nome oficial del país.

- loru - sol
- loron - día *

lorosae - nacer del Sol (del *esti*)

Idiomes de Timor.

Idiomes de Timor Oriental.

Delles pallabres en tetun:

- barak - *enforma*
- bo'ot - *grande*
- ki'ik - *pequeñu*
- esquite - *home*
- fetu - *muyer*
- foho - *monte*
- tasi - *mar*
- malae - *estranxeru*
- liafuan - *pallabra*
- rai - *país*

Delles pallabres derivaes del portugués en tetun:

- apriende - *aprender*
- demais - *demasiao* (tamién 'barakliu')
- entaun - *entós*
- eskola - *escuela*
- igreja - *ilesia*
- istoria - *historia*
- paun - *pan*
- povu - *pueblu*
- relijiaun - *relixón*
- serveja - *cerveza*
- tenki - *tener que*

Delles pallabres derivaes del malayu en tetun:

- barak - *enforma* (*banyak*)
- bele - *poder, persona bien respetada* (*boleh*)
- uma - *casa* (*rumah*)
- dalan - *cai* (*jalan*)
- karreta - *automóvil* (*kereta*)
- llima - *cinco* (*limah*)

Los cardinales malayos son utilizaos frecuentemente na llingua tetun.

Gramática

La gramática del tetun ye comparativamente fácil, yá que nun hai xéneros nin conxugaciones de verbos nin artículu definíu. Por tanto *fetu* puede traducise como 'muyer' o 'la muyer'. De la mesma manera, nun s'usa'l plural davezu pa los nomes, anque sí seya posible usar la pallabra *sira* ('ellos') pa dar énfasis:

- Fetu - *[la] muyer*
- Fetu sira - *[les] muyeres*

Nel casu de pallabres d'orixe portugués, úsase'l plural, usando'l sufixu s:

- Estadus Unidus - *Estaos Xuníos* (tamién *Estadu Naklibur sira*)
- Nasoens Xuníes - *Naciones Xuníes* (tamién *Nasaun Naklibur sira*)

Nun hai verbos como 'ser' nin 'tar', pero puede usase la pallabra *la'ós* (lliteralmente 'nun ye') pa indicar el negativu.

- Timor oan la'ós Indonézia oan. *Los timorenses nun son indonesios.*
- Llixa indonézia la'ós sira nia lian. *L'indonesiu nun ye la so llingua.*

De la mesma, *maka* (que se traduz aprosimao como 'que ye', esto ye, un relativu)

- Xanana Gusmão maka ita nia Prezidente. *Xanana Gusmão que ye'l nuesu Presidente.*
- João se maka gosta serveja. *Ye Juan a quien-y gusta la cerveza.*

El participiu pasáu nun s'usa davezu sacante pa dar énfasis, cuando s'añedir la pallabra *ona* ('yá') a la fin de la frase.

- Hai'o han. - *(Yo) Como*
- Hai'o han etu. - *Como / comí arroz.*
- Hai'o han etu ona. - *Comí / comí arroz.*

Como'l malayu, el tetun usa dos formes de 'nós': *ami* (equivalente a 'kami' en malayu) que ye esclusiva, y *ita* (equivalente a 'kita' en malayu), que ye inclusiva.

- *Ita nia rai* - *El nuesu país* (El mio país y el tuyu)
- *Ami nia karreta* - *El nuesu coche* (El coche de la nuesa familia, non el tuyu).

Cardinales

- Día - Unu *

Rua - Dos

- Tolu - Trés
- Haat - Cuatro *

Lima - Cinco * Neen - Seis

- Hitu - Siete *

Ualu - Ocho * Sia - Nueve * Sanulu - Diez

Ortografía

Como'l tetun nun recibió nenguna reconocencia nin promoción oficial de Portugal nin de Indonesia, nun foi hasta fai relativamente pocu que l'Institutu Nacional de la Llingüística (INL) estableció una ortografía normalizada.

Esta basóse nes reformes ortográfiques introducíes pol Fretilin nel añu 1974, cuando llanzó campañes d'alfabetización en tou Timor Oriental mientres esi añu, y tamién na Ilesia católica, cuando adoptó'l tetun como llingua llitúrxica mientres la ocupación indonesia.

Estes reformes incluyeron la simplificación de pallabres d'orixe portugués. Por casu, la *educação* (educación) foi transliterada como *edukasaun*. Otres reformes más recién del INL inclúin la treslliteración de les grafíes 'lh' y 'nh' del portugués como 'll' y 'ñ', según el gallegu n'España.

Consecuentemente, *senhor* en portugués faise *señor* en tetun, y *trabalhador* (*trabayador*) convertir en *traballador*. Dellos llingüistes favorecieron 'ly' y 'ny', pero otros consideraron estes grafíes demasiáu próximes al indonesiu, inclusive si 'ny' usar en catalán, que ta bien próximu al portugués. La lletra 'ñ' usábase tamién en filipín, pero foi sustituyida por 'ny'.

La combinación de lletres 'ch' ye transliterada como 'x'. Por casu *cha* en portugués, ye escrita como *xá*. Atópase tamién esti usu de la lletra 'x', d'orixe gallegu, na llingua konkani en Goa.

Frases

- *Bon dia* - *Bonos díes*
- *Diak ka lae?* - *¿Cómo tas?* (lliteralmente: *bien o non?*)
- *Hai'o diak* - *Toi bien*
- *Obrigadu* - *Gracies*
- *Ita bele koalia Tetun?* - *¿Puedes falar tetum?*
- *Loos* - *Sí*
- *Lae* - *Non*
- *Hai'o komprende* - *Entiendo*

Enllaces esternos

- Consulta la edición de Wikipedia **n'idioma tetun**.
- Proyeutu Sebastião Aparício da Silva pa la proteición y promoción de les llingües de Timor Oriental (https://web.archive.org/web/20031203174718/http://laurel.ocs.mq.edu.au/~leccles/easttimor.html) (en tetun, portugués ya inglés)
- Institutu Nacional de Llingüística, Universidá Nacional de Timor Oriental (http://web.archive.org/web/http://www.shlrc.mq.edu.au/~leccles/index.html) (en tetun, portugués ya inglés)
- Jornal literário timorense *Várzea de Lletres* - segunda série (https://web.archive.org/web/20071001015310/http://www.freewebs.com/varzeadeletras/) (en portugués y tetun)
- Gramática (https://web.archive.org/web/20040420081929/http://vcsymposium.massey.ac.nz/presenters/presentations/Newman/www/Tetun/home.html) (n'inglés)

Control d'autoridaes	**Proyeutos Wikimedia** · Datos: Q34125 · Multimedia: Tetum language (https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Tetum_language)

Diccionarios y enciclopedies · Britannica: url (https://www.britannica.com/topic/Tetum-language)